

Some comments on ethnic structure of population of Kokhitang mountain villages (on the example of settlements of Karakalpaks of Kungrad)

Sherkhon KICHKILOV ¹

Territorial Administration for Innovative Development of Surkhandarya Region, Uzbekistan

ARTICLE INFO

Article history:

Received August 2022

Received in revised form

20 August 2022

Accepted 25 September 2022

Available online

25 October 2022

Keywords:

Surkhan oasis, Kohhitang mountain villages, Kanbeshbulok lake, salt mine, Khomkon people, springs, genus, family tree.

ABSTRACT

The article discusses the fact that inhabitants of Khomkon, one of the mountain villages of Kokhitang, belong to Karakalpoq group, which is one of five major branches of Uzbek people, one of the largest clans of Uzbek people.

2181-1415/© 2022 in Science LLC.

DOI: <https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss9/S-pp57-61>

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Кўхитанг тоғ қишлоқлари аҳолисининг этник тузилиши ҳақида айрим мулоҳазалар (Кўнғирот таркибидаги қорақалпоқ уруғлари мисолида)

АННОТАЦИЯ

Мақолада Кўхитанг тоғ қишлоқларидан бири Хомкон аҳолиси ўзбек халқининг энг катта уруғларидан бири кўнғирот таркибидаги бешта катта шохнинг бири бўлган қўштамғалининг қорақалпоқ деб номланган гуруҳига мансублиги борасида фикр-мулоҳазалар юритилган.

Калит сўзлар:

Сурхон воҳаси, Кўхитанг тоғ қишлоқлари, Канбешбулоқ кўли, туз кон, хомконликлар, булоқлар, уруғ, шажара.

¹ Head of Territorial Administration for Innovative Development of Surkhandarya Region, Uzbekistan
E-mail: sherkich17@gmail.com

Некоторые комментарии относительно этнического состава населения горных поселений Кохитанг (на примере поселений каракалпаков Кунграда)

АННОТАЦИЯ

Ключевые слова:

Сурханский оазис, горные селения Кохитанг, озеро Канбешбулок, соляная шахта, хомконцы, родники, род, генеалогическое древо.

В статье рассматривается тот факт, что жители Хомкона, одного из горных селений Кохитанга, принадлежат к группе каракалпаков, которая является одной из пяти основных ветвей узбекского народа, одного из крупнейших родов.

Кириш

Сурхондарё тарихида ўзбекларнинг қўнғирот, юз, қатағон, тоқчи, дўрмон, чиғатой каби кўплаб уруғлари асрлар оша яшаб, ўзаро ҳамкорликда юртнинг иқтисодий, маданий ва ижтимоий тараққиётига ҳисса қўшиб келмоқда. Шу жумладан, туркий халқлар тарихида қўнғирот уруғининг ўзига хос ўрни бор. XVI-XVII асрларда этник жойлашув анча кенгайиб, туркий ва тожик халқлари билан яқин этник, иқтисодий ва маданий алоқалар кенгайиб борган. Сурхон воҳаси аҳолисини келиб чиқиши, лаҳжалари, антропологик таркиби, турмуш тарзи, хўжалиги, урф-одатлари ва уруғ-қариндошчилик анъаналарининг ўзига хос хусусиятлари нуқтаи-назаридан уч гуруҳга бўлиш мумкин:

- қадимий ўтроқ аҳоли бўлиб, уруғ-қабилачилик анъаналарига эга бўлмаган: хўжалар, чиғатойлар, ҳардурийлар ва бошқалар;

- ўтроқ аҳолига аралашиб кетмаган, ярим ўтроқлашган ҳамда уруғ-қабилачилик тартибларини сақлаб қолган, муғуллар босқинидан илгари ва ундан кейинги даврларда келган туркий қабилалар; буларга: қорлуқлар, барлослар, калтатойлар, турклар, қатоғонлар киради;

- Шайбонийхон истилоси давридан, яъни XV аср охири - XVI аср бошларида кела бошлаган Дашти қипчоқ ўзбеклари - юзлар, қўнғиротлар, дўрмонлар ва бошқалар.

Қўнғиротлар бешта катта уруғга бўлинади: Вахтамғали, Қўштамғали, Қонжиғали, Ойинни ва Тотувли.

Вохтамғали 18 та уруғга бўлинган: қозоқли, очамайли, қорақўнғирот, чанчиқли, болғали, баймоқли, жилонтамғали, абоқли, тароқли, ирғоқли, бўгажили, чўмичли, хандакли, қайчили, уювли, болғали, ишқили, кесовли.

Қўштамғали 16 уруққа бўлинган: қорақасмоқ, қорақалпоқ, кўчахўр, тўлангит, ўтроқли, кал, туловмат, мавлиш, кўлоби, кўса, чолбачча, бармоқ, саврибузар, зомбири, бандикучук, оқпичоқ.

Қонжиғали 14 та уруғга: қораурсоқ, нўғай, улус, молтака, чуллик, қўлдовли, чала, қуюн, қорабувва, қора, дўска, кўртўғай, желкиллак, тўпқора.

Ойинлилар 12 та уруғга бўлинган: ойтамға, чурон, качай, бешбола, ҳожибачча, оқтона, тупор, кал, қовға, туркман, қорақалпоқ, қора.

Тортувли 6 уруғга бўлинган: тўғиз, мўнка, обохли, майдатўба, ўр, чўпоқ.

Кўхитанг тоғ катта қишлоқларидан бири Хомкон аҳолиси қўнғирот уруғи таркибидаги қорақалпоқ деб номланган гуруҳга мансуб бўлиб, уларда Сурхон воҳасига

хос камсуқумлик ва камтаринлик, меҳнатдан бошқа нарсани билмайдиган содда ва беғараз тўпорилик сезилиб туради .

Мавзуга оид адабиётларнинг таҳлили. Демак, қўнғирот уруғи ўзбек халқининг энг катта уруғларидан бири бўлиб, бешта катта шохга: Вахтамғали, Қўштамғали, Қонжиғали, Айинни, Тортувлига бўлиниб, жами 66 ота қўнғирот уруғини ташкил этади .

Шу 5 та катта шохнинг бири бўлган Қўштамғалининг 16 майда шохобчаларидан бири қорақалпоқдир . Шунингдек, Қўштамғалининг қорақалпоқ тармоғи 4 та майда даҳага, яъни уруғ тармоқларига бўлиниб кетади. Улар қуйидагилар: Норбека (Олтинбош), Обизбачча (Аннакул), Вой-Вой (Қодиркул), Жабборкул (Тўшбойи) .

Қўштамғалилар Шерободдарёнинг ўрта оқими (Калламосор қишлоғи), Киршак дарёси ҳавзаси ва Хомконда, Кичик ва Катта Ўрадарё ҳавзаларида, шунингдек, Шеробод воҳаси ва Кўҳитангнинг шимолий қисмидаги Шўроб, Чакчак довони яқинидаги Мавлиш ва ҳозирги Олтинсой тумани ҳудудларида ўрнашганлар .

Таҳлил ва натижалар. Хомкон қишлоғида мана шу Қўштамғалининг Қорақалпоқ, Кўчахўр, Қўлдовли ва Устабачча уруғлари истиқомат қилади. Шунини айтиш керакки, ўзбек қўнғиротлари орасида келиб чиқиши туркман, қорақалпоқ, эронлик бўлган гуруҳлар ҳам аралашган. Хоразмлик ўзбек қўнғиротлари билан қорақалпоқ қўнғиротларининг урф-одат, кийинишлари, бош бобоси тўғрисидаги қарашлари мос келиши айрим олимлар томонидан кўрсатиб ўтилган . Маълумки, Чингизхоннинг ота томони қиёт қабиласидан она томони қўнғирот қабиласидан бўлиб, бу икки қабила ўртасидаги қуда-андачилик Чингизхонгача бўлган замонлардан бери давом этиб келган.

Алишер Навоийнинг ёзиб қолдиришича, бу қуда-андачилик анъаналари теурийлар даврида ҳам давом этган. Навоий хонлар ва ҳукмдорларнинг иложи борича қиёт ва қўнғирот қабиласидан қиз олишга ҳаракат қилганликларини қуйидагича таърифлайди:

Мен тилаб хусн, вале шоҳ тилаб аслу насаб,
Менга лўли била ҳинду, анга қўнғирот қиёт .

Тадқиқотлардан шу нарса маълумки, қиёт ва қўнғиротлар Хоразмда XX аср бошларида бир гуруҳни ташкил этишиб, улар ўртасидаги қуда-андачилик анъаналари кейинги йилларда ҳам давом этган .

Шунини эътироф этиш керакки, ўзбек қўнғиротлари орасида келиб чиқиши қорақалпоқ бўлган гуруҳ ҳам мавжуд. Этнограф олим Т.А.Жданконинг маълумотича, хоразмлик ўзбек қўнғиротлари билан қорақалпоқ қўнғиротлари қадимда Сирдарёнинг қуйи ҳавзаларида бирга яшаган. Т.А.Жданко бунга далил сифатида хоразмлик ўзбек қўнғиротлари билан қорақалпоқ қўнғиротларининг урф-одатлари, кийинишлари, бош бобоси тўғрисидаги қарашлари мувофиқ келишлигини айтади.

Этнограф олим М.П.Магидовичнинг фикрича, кўпчилик хоразмлик ўзбеклар Шайбонийхон истилосига қадар шу ерда яшаб келган қўнғиротлардир. Улар Шайбонийхон истилосида қатнашган ва бундан 500 йиллар бурун Шарқий Бухоро ҳудудига келиб қолган.

М.П.Магидович бунга XX аср бошида Н.Ф.Ситняковский томонидан Шарқий Бухоро қўнғиротларининг келиб чиқиши Хивадан эканлиги тўғрисида ёзиб қолдирган маълумотини, шунингдек, Хоразм ва Шарқий Бухоро қўнғиротлари уруғ номларининг ўхшашлигини далил сифатида келтиради . Этнограф олим Б.Х.Кармишева юқорида келтирилган далилларни қиёслаб ўрганди ва Шарқий Бухоро қўнғиротларининг уруғ

номларини Хоразмдаги уруғдошлари билан, шунингдек, барча қорақалпоқ қўнғирот уруғлари номи билан солиштириб кўриб, бу уч гуруҳ учун умумий бўлган уруғ номларидан саккизта этноним бир-бирига мос келишини аниқлади. Жумладан, очамайли, болғали, буғажили, қонжиғали, қорағурсоқ, қўштамғали, тортувли ва тўғиз.

Бундан ташқари, Шарқий Бухородаги қўнғиротларнинг хоразмлик қўнғиротлар билан яна бешта, яъни бароқ, бўрбой, жилантамғали, қорабўйра, нўғай этнонимларининг мос келишини, Шарқий Бухоро қўнғиротларининг қорақалпоқ уруғлари билан эса йигирма битта, яъни айинни, оқпичоқ, боймоқли, қозоёқли, қайчили, қорабўйин, қарға, қўлдовли, қопиш, қуюн, қурама, тароқли, ўрус, хандақли, чўжали, чўллик, чўмичли, ирғоқли, туркман этнонимларининг мос келишини аниқлади.

Шунингдек, Шарқий Бухоро, яъни Сурхондарё қўнғиротлари билан қорақалпоқларнинг яна учта: авузбачча-обизбачча, дуда-дубол, саккиз-сегизак уруғ номларининг ўхшашлигини ҳам айтиб ўтади. Шундай қилиб, Шарқий Бухоро, яъни Сурхондарёдаги қўнғиротларнинг хоразмлик уруғдошлари билан мос келадиган уруғ номлари 13 та, қорақалпоқлар билан мувофиқ келадиганлари эса 32 тадир. Худди шунингдек, Шарқий Бухоро қўнғиротларининг иккита энг йирик (Қўштамғали ва Айинни) уруғлари таркибида қорақалпоқ гуруҳларининг ҳам борлигини айтиб ўтиш ўринлидир.

Б.Кармишевнинг ёзишича, Сурхондарё қорақалпоқларининг аждодлари Сирдарё бўйларида яшаганлар, улар кўчишгач, озроқ қисми Қўқонга кетган, кўпроғи Зарафшон водийсига, Жомбойга келган. Бироқ уларнинг қачон кўчганлиги тўғрисида маълумот бермайди. Тарихчи олим Ҳ.Кичкиловнинг фикрича, қорақалпоқлар ҳам Шайбонийхоннинг Мовароуннаҳрни истило қилишида иштирок этган қўнғиротлар билан бирга келиб қолган бўлса керак.

Қорақалпоқларнинг Зарафшон водийсидан Хомконга келиб қолиши тўғрисида ҳам фикрлар қарама-қаршилиги мавжуд. Б.Кармишева бундан 250 йиллар олдин Олтинбош исмли киши уч (айрим маълумотларда 6 нафар) иниси билан Ғузор чўлининг Пачкамар деган жойига келган, сўнгра XVIII аср охирларида Хомкон ва Киршакка келиб жойлашган деб ёзади.

Этнографик дала тадқиқотларининг берган маълумотларига таянадиган бўлсак, Хомконлик қорақалпоқлар этнограф Б.Кармишева ёзганидек, 250 йиллар олдин эмас, анча илгарироқ, XVII аср ўрталаридаёқ келганлигини кўрсатмоқда. Хомконлик қорақалпоқларнинг бош аждодлари Сир сувининг ёқасида жойлашган “Орқа юрт” деб номланган жойда яшаган қорақалпоқ бийларидан Гудрайбий ва унинг ўғли Эсанбий авлодлари ҳисобланади.

Қизириқ тумани “Гулобод” маҳалласида яшовчи Абдунавит бобо Шоймардановнинг маълумотларига кўра, Бухоро амири Абдуллахоннинг ўғли Абдулаҳатхон тахтдан ағдарилгандан сўнг, ҳокимият, тахт-тож учун талашишлар ниҳоятда авжига чиққан даврларда манғит амирларидан амир Муҳаммад Райимхон тахтни эгаллайди. Бу даврда Самарқанд, Тошкент ҳудудларида кўчманчи бийлар ҳукмронликни ўз қўлларига олишган ва марказий ҳокимият ниҳоятда заифлашиб, талон-тарож авжига чиққан эди. Ана шу даврларда Ғузор тўрасига навкар бўлиб хизмат қилган Қиличбек укаси Пўлатбек билан Тўра томонидан суюрғал қилиб берилган Пачкамар сув омбори остида қолиб кетган ва Ғузор дарёсининг кун ботиш тарафида жойлашган “Қорақалпоқ ариғини” қаздириб, сув чиқариб деҳқончилик билан шуғулланишади. Ариқ тамғаси ҳозиргача сақланиб қолган.

Дарёда сув тошқинларининг тез-тез бўлиб туриши, сел келиши, ариқни тозалаш, сув чиқариш ишлари ниҳоятда машаққатли меҳнат ва катта куч, маблағ талаб қилганидан узоқ вақт ўтмай қаровсиз жойга айланиб қолади ва улар чорвачилик билан кун кечира бошлайди. Шунингдек, катта савдо карвон йўли шу жойдан ўтганлиги сабабли талончилар, ўғри ва каллакесарлар уларга тинчлик бермайди. Оқибатда улар яшаётган жойларини ташлаб, Кўкмиёрга, Лайлимконга ва кейинчалик Хўжайпок қирларини, Оқдаҳна, Тўлаш, Белисиниқ адирлари орасини маскан қилишади ва шу ерларда чорвачилик билан шуғулланишади.

Хулоса ва таклифлар. Демак, хулоса қилиб айтиш мумкинки, Хомкон қишлоғи аҳолиси ҳам кўнғирот уруғи таркибидаги қорақалпоқ деб номланган гуруҳга мансуб бўлиб, кейинги тадқиқотларда қишлоқнинг этник тузилиши, тарихи ва шаклланишини, анъанавий машғулотларини, маданий-тарихий муносабатларини, моддий ва маънавий маданиятини, ижтимоий ва оилавий-маиший турмуш хусусиятларини тарихий жараён билан боғлиқ ҳолда ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Бердикулов Қ. Кўнғиротлар. Тошкент. “Ёзувчи” нашриёти.1999. – Б.10-20.
2. Бердикулов Қ. Кўнғиротлар. Тошкент. “Ёзувчи” нашриёти.1999. – Б.15.
3. Бердикулов Қ. Кўнғиротлар. Тошкент. “Ёзувчи” нашриёти.1999. – Б.6.
4. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. М. «Наука», 1976. – С. 213.
5. Кармышева Б.Х. Очерки этнической истории южных районов Таджикистана и Узбекистана. – С. 213.
6. Кичкилов Ҳ. Хомконлик қорақалпоқларнинг кўчиши. // Ўзбекистонда моддий маданият ва этномаданий жараёнлар. Республика илмий-амалий анжумани мақолалар тўплами. Термиз. 2010. – Б. 39-43.
7. Кичкилов Ҳ. Хомконлик қорақалпоқларнинг кўчиши... 2010. – Б. 39-43.
8. Маллаев Н.М. Ўзбек адабиёти тарихи. Тошкент. “Ўқитувчи” нашриёти. 1976. – Б. 390.
9. Турсунов С. Сурхондарё этнографияси (Ўқув қўлланма). Тошкент. “Tafakkur”, 2020. – Б. 25-27.
10. Умаров И. Ўрта Осиёда Туркий халқларнинг этногенезиси (Кўнғиротлар). 1-китоб. Қарши. “Насаф” нашриёти. - Б.33-34.